

Kui te loete Nietzsche, rabab teid otsekohe see eluline ja reibastav intellektuaalne energia, mis õhkub iga tema raamatu leheküljelt. Tema kirjatööd on lõikavalt kriitilised, täis tugevaid, jõulisi arvamusi sellistes delikaatsetes valdkondades nagu sõda, naised ja rahvus. Tema stiilile on omased järsud "jah" või "ei" hinnangud mistahes probleemikäsitluse kohta. Nietzsche oli luuletaja, mõtleja ja filosoof. Küsimusele, kas Jumal on olemas, oli tema vastus kõlav "Ei!".

Võimuprohv

Friedrich Nietzsche sündis 15. oktoobril 1844 Röckenis, Leipzigi lähedal. Tema vanemad olid

luterlased. Hariduse sai ta Pforta koolis⁶, kus ta oli eeskujulik õpilane. 1864. aastal astus ta Bonni ülikooli ja jätkas seejärel Leipzgis. 24aastaselt nimetati ta ilma väitekirja kaitsmata Baseli ülikoolis klassikalise filoloogia professoriks. Siin sai ta endale kolleegiks ajaloolase Jacob Burckhardi, läheduses elas ka helilooja Richard Wagner.

Halva tervise tõttu oli Nietzsche juba 1879. aastal sunnitud pensionile minema. Haigus oli kimbutanud teda kogu elu. Õpetlased vaidlevad siiani haiguse põhjuste üle. Nietzsche perekond kannatas päriliku vaimuhaiguse all. Oletati koguni sedagi, et ta võis olla nakatunud süüfilisse. Igatahes 1889. aasta algul oli Nietzsche juba vaimuhaige, keda kuni tema surmani (1900) hooldas õde Elisabeth. Tolleks ajaks oli Nietzsche maine juba kindlustunud. Populaarses kujutluses oli ta isik, kes kirglikult propageeris jõudu. Teda seostatakse sageli natsismi ja hitlerismiga ning pole põhjust kahelda, et tema ideed ahvatlesid natsistlikku liikumist.

Nietzsche elas XIX sajandi teisel poolel. See ajajärk oli tunnistajaks Saksamaa järsule tõusu- le, kui Preisi peaminister ja välisminister Otto von Bismarck hakkas Preisimaa juhtimisel järjekindlalt Saksamaad ühendama. 1871. aastal kuulutati välja Saksa Keisririik ja keisriks sai Preisi kuningas Wilhelm I. Nietzsche oli veel laps, kui toimus 1848–49. aasta ebaõnnestunud revolutsioon. Selle ideaalid kustusid Bismarcki verises agressioonipoliitikas. Saksa linnu kaunistati monumentidega, mis tähistasid riigi saavutusi relvastuses ja tööstuses, uhkeldati ülikoolide kultuurilise arenguga. Nietzsche oli seda laadi kultuuri suhtes lõikavalt kriitiline. Tema arvates oli Saksamaa selle saavutamiseks kaotanud midagi oluliselt tähtsat. Riik oli muutunud hingetuks ja enesega rahulolevaks: rikkaks omandilt, kuid näruselt vaeseks sisemiselt. Kultuur oli mandunud.

Nietzsche analüüsi keskmes oli asjaolu, et Saksamaa oli koos kogu Euroopaga pöördunud kristluse vastu, ent samal ajal puudus julgus seda tõe mõnda. Pole erilist kahtlust, et Nietzsche pidas ennast prohvetiks. Ta leidis, et tema missiooniks on äratada oma põlvkond uinunud olekust ja paljastada tema võltsvooruslikkust.

Jumala surm

Nietzsche lähtekohaks oli veendumus, et Jumalat ei ole olemas. Järgnevas tsitaadis raamatust "Röömus teadus" (1882) annab ta oma ateismile võimsa ja poeetilise väljenduse:

"Kõige tähtsam viimase aja sündmustest – see, et 'jumal on surnud', see, et usk kristlikku jumalasse on muutunud uskumist mitteväärivaks – hakkab juba heitma oma esimesi varje Euroopale... Tegelikult meie, filosoofid ja "vabad vaimud", tunneme end patitatukena otseselt uue koidiku kiirtest, mille tekitas teade, et "vanajumal on surnud"; meie südamed on tulvil tänuvõlgu, häämmastust, eelaimusi ja ootusi. Viimaks ometi näib silmapiir taas kord avarduvat, kuigi too silmapiir pole veel helge; meie laevad saab viimaks ometi kõigile ohtudele vaatamata merele lasta; igat riski on taas lubatud määrgata; meri, meie meri, on taas meile avatud; võimalik, et mitte kunagi varem pole sellist "avamerd" olemas olnud."

Nietzsche järgi teeb usk jumalasse inimeste elu vaesemaks. Usk surmajärgesse taevasesse ellu vähendab inimeseksistentsi väärtust. Oma "Ecce homos" (1888) kirjutab ta:

"Kristliku kõlbluse paljastamine on sündmus, millele pole võrdset... Kõiges, mida siiani on nimetatud "tõeks", võib ära tunda vale kõige kahjulikumad ja õelamad vormid, püha ettekäänud inimkonna "parandamiseks", nagu ka kavalust elust endast mahlad välja imeda ning see verevaseks teha. Kõlblus kui vampiirius..."

"Jumala surm" tähendab seda, et inimkonda ei hoolda enam jumalik tarkus. Kõik üleloomulik on kadunud, sest selle jaoks pole enam kohta. Nii Nietzsche kui ka paljude tema kaasagsete jaoks ei sobinud idee jumalast kui objektivistest reaalsusest enam kokku tolle aja teaduslike teadmistega. Kuid Nietzsche mõistis – võib-olla rohkem kui keegi teine – selle asjaolu kohutavaid tagajärgi.

Kuna jumal on surnud, peab inimkond üksinda edasi minema. Kuna jumalat ei ole, peame oma elu ise kujundama. Inimesed ei saa elada ilma väärtusteta, kuid nüüd pole enam teist väärtuste allikat kui inimene ise. Nietzsche pole kõlbluse vastu, ta on kirglikult huvitatud normidest ja sihtidest, kuid vanad väärtused on kaotanud oma jõu ja mõju. Nietzsche eluülesanne oli läbi viia "väärtuste ümberhindamine". Ta esitles end uue Zarathustrana (või Zoroastrina), kes, nagu sama nimega vanapärtsia prohvetki, oli suur moralist.

Raske on eristada Nietzsche kirjutatud tema enda elust. Ta pidi jätkuvalt pingutama, et oma haigusest võitu saada. Ta pidi jõuliselt elu külge klammerduma.

Jumala surm kunstis ja kirjanduses

Nietzsche kõneles jumalata maailma "suurest merehaigusest". Seda fraasi kasutas Sartre oma romaanis "liveldus". Pargis jalutamise ajal tabas Roquetini iiveldus, kui ta tunnetas elu tähtsusetust.

Samuel Becketti näidend "Hingus" kestab vaid 30 sekundit. Selles pole näitlejaid ega dialoogi; kogu käsikirja pole midagi muud kui üksainus inimelu ohe, lapse nutust kuni inimese surmaeelse hingetõmbeni.

Maalikunstnik Francis Baconi sõnade järgi mõistab inimkond, et me oleme vaid juhuslikud, täiesti tähtsusetud olevused, kes üritavad vaid mõnda aega iseennast tüsata. Kunst on muutunud mänguks, millega me lihtsalt hullutame ennast.

Elujaatus

Nietzsche arvab, et mandumine, mille ta avastas oma aja kultuuris, annab tunnistust nende jõudude omaksvõtmisest, mis hävitavad elu – haiglane on tulnud terve ja naiselik meheli-

ku asemele. Tema esimene raamat "Tragöödia sünd" (1872) oli kreeka tragöödia vägagi originaalne analüüs ja sisaldas tema kuulsa arutelu Apolloni ja Dionysose algkujudest.

Dionüüsoslik algel on loov, dünaamiline ja pöörane, ajendades koguni metsikut käitumist. Apollonlik algel on aga vaoshoitud, mõistus-pärane ja harmoneeritud. Nietzsche osundas, et kreeka tragöödiaks korrastavad apollonlikud omadused dionüüsoslikku kaost.

Nietzsche hilisemas töös on suhe nende kahe vahel muutunud. Enam ei teinud ta katsetki tasakaalu hoida: Dionysosel lastakse võidutada Apolloni üle, Apollonit kujutatakse põgenikuna elust ideaalssusse – illusioonide maailma; "Dionysose pessimism" aga räägib kangela-sest, kes on tugev ja enesekindel ning tervitab elu meeletust. Nietzsche rääkis ikka ja jälle eluviisist, mis on nii rikas ja tugev, et triumfeerib ka halvimate olukordade üle.

Nietzsche ühendas selle elujaatuse "igavese taastuliku" ideega: kõik tuleb kord tagasi – praegu juhtunu on toimunud juba palju kordi ning kordub veel palju kordi. Mõned kriitikud nimetavad seda fatalismiks või kritiseerivad Nietzsche vabaduse eitamises: kuhu jääb siis vabadus, kui sündmused ikka ja jälle tagasi pöörduvad? Kuidas me välja pääseme? Kuid Nietzsche dionüüsoslikku inimest ei heiduta tema korduvad kannatused. Ta tervitaks tuhandeid võimalusi kannatusi võita, et saaks vaid elu jaatada. Olgu selle näiteks tsitaat raamatust "Nõnda kõneles Zarathustra" (1883–85):

"Oh, kuidas saaksin ma mitte ihaleda igavikku ega abielusõrmust – Kordumise Rõngast? Ent ma pole veel leidnud naist, kellega lapsi saada, välja arvatud siis, kui see on naine, keda ma armastama hakkas. sest ma armastan sind, oo igavik!"

Võimutahe

Nietzsche ründas neid traditsioonilisi uskumusi "tõelisse" maailma, mida teoloogid ja filosoofid nagu Platon ja Kant olid eelistanud igapäevamaailmale. Ta oli kindlalt sellise "elu eitava" metafüüsika vastane.

Nietzsche arvates kasutavad selliseid ideoloogiad psühholoogilisel nõrgad indiviidid või inimgrupid (näiteks preestrid, et domineerida "tugevate ja tervete" üle. Uskumuse puhul ei ole niivõrd oluline see, kas ta on "tõene", vaid see, kas ta on "elujatav" – võimeline andma tugevust, vabadust ja "võimutaht" neile, kes seda otsivad.

Nagu eksistentialistid, kirjutab ka Nietzsche, et me pigem loome väärtusi kui avastame neid. Jääb meie endi teha, kas me hoidume mõttetust sündmuste voogamisest ja ilmutame "võimutaht", et võtta omaks kannatuse kui tee kogemuse rikastamiseks.

"Võimutahe" on Nietzsche tööd keskmise mõiste. Ta esitas selle kui printsipi, mis ilmneb kõikjal looduses. See on too Mina või "võimukese", mis väljub oma piiridest ja paneb end maksma teise üle. Võimutahe on vahend, mille abil inimkond – "nõrgim, targim olend" – saab maa peal peremeheks. "Tahe" pole sama mis "elu". Elu on avari kaosele ning teda peab suunama ja eesmärgistama. Nagu ta kirjutab oma raamatus "Võimutahe" (1887–88):

"Olendi iseloomu vormimine kellekski saamise protsessis – see ongi ülim võimutahe."

Või veel:

“Ma hindan võimutahet selle järgi, kui palju vastupanu, valu ja piina suudab see taluda ja enda kasuks pöörata.”

Kui inimese käitumist vaadata ainult võimutahte printsiibi valguses, hakkab selle rakendamine toimuma otsekohe kõikidel tasanditel. Igas väites peitub püüdlus ülemvõimu poole, olgu siis tegemist ülemuse, jutlustaja või poliitiku tegevusega või koguni suguaktiga; kõik need on mõeldamatud ilma võimu teostamata.

Üliinimene

Oma hilisemates teostes muutus Nietzsche üliinimese prohvetiks. Seda ideed on sageli väärt mõistetud – selles pole midagi ühist rassilise üleolekuga. Üliinimene on see, kes mõistab olukorda, milles inimesed asuvad. Ta loob omaenda väärtused ja on võimeline kujundama oma elu. Ta võidutseb nõrkuse üle ja vihkab seda teistes.

“Kuidas saakski keegi saavutada midagi suurt, kui ta ei tunne endas jõudu ja tahet tekitada suurt valu? Võime kannatada on tühtias – sageli on selles nõrgad naised ja koguni orjadki saavutanud meisterlikkuse. Kuid mitte hukkuda sisemisest ahastusest ja kahtlusest, kui miski tekitab suuri kannatusi – see on suurus, mis kuulub suursuguse juurde.”

Tavainimestest rääkis Nietzsche kui sõnnikust, mis tuleb laiali laotada, et kasvõi üksainus lill võiks kasvada. Vaid suursugused – need, kelles peitub tugev võimutahe – ületavad ennast. Üliinimene on uut tüüpi Dionysos, tõealise elujõu ja tugeva võimutahtega, enesekindel ning ennast distsiplineeriv. Kõik see on täiesti vastandlik Marxi seisukohale, et “tulevane inimsugu” on kollektiivne proletariaat ehk lihtinimesed. Nietzsche vastandas end ka Kierkegaardi “indiviidile Jumala ees”, kes iial ei püüa olla midagi enam kui kestahe muu.

Nietzsche mõju Euroopa kirjandusele ja filosoofiale on olnud suur. Camus, Sartre, Spengler, Tillich ja Buber kuuluvad kõik nende filosoofide hulka, keda ta on mõjutanud.

Paremini kui keegi teine mõistis Nietzsche, mida tähendab arvamus, et Jumal on surnud. Jumalata maailmas pole inimkond mitte niivõrd vaba kui ülimalt vastutav. Kui Nietzsche oleks olnud järjekindel, oleks ta pidanud saama üliinimeseks. Talle aga valmistas õudust mõte olla vastutav kõige elusa eest. Ehk oli siis hullumeelsus omamoodi vabadus tollest rõhuvast vastutusest? Taas “Nõnda kõneles Zarathustra”:

“Paraku, kinkige mulle hullumeelsus... Olles kõrgemal seadusest, olen ma heidikute heidik.”

Jumalad Dionysos ja Apollon

Dionysos oli kreeklaste kaose, viljakuse ja joovastuse jumal. Apollon oli päikesejumal ning korrapära ja unenägude jumal. Nietzsche nägi tragöödia sünnis nende kahe põhilise alge ühendust.

Nietzsche dialektika eesmärk oli hoida need kaks põhilist elu- ja tunnetusviisi vastastikku tasakaalus.

Väljavõtte teosest „Pilk ideede ajalukku“ (Raeper ja Smith, 2003, lk 99-103)